

Бурлака Д.А., асп.,
Институт филологии КНУ Тараса Шевченко

ОБРАЗ СВЯТОСЛАВА В «ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ»

В статье исследуется парадигма образа князя Святослава в киеворусской летописи эпохи Средневековья «Повесть временных лет». Сделано акцент на синтезе в образе книжной летописной и устной эпической традиций. Проанализирован образ князя Святослава как концептуальное воплощение идеала русского средневекового воина и правителя.

Ключевые слова: *эпоха Средневековья, киеворусская летопись, «Повесть временных лет», парадигма образа князя Святослава, книжная летописная традиция, устная эпическая традиция.*

Dariya Burlaka, first year post-graduate student,
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

IMAGE SVIATOSLAV IN «TALE OF BYGONE YEARS»

In this article the paradigm of the image of prince Svyatoslav in the Kyiv Rus chronicle of the Middle Ages «Povist vremjanyh lit» is investigated. It is underlined the synthesis in the image of the bookish chronicle tradition and verbal epic tradition. The image of prince Svyatoslav like conceptual personification of Middle Ages Rus fighting man and ruler is analyzed.

Key words: *epoch of the Middle Ages, Kiev Rus chronicle, «Povist vremjanyh lit», paradigm of the image of prince Svyatoslav, bookish chronicle tradition, verbal epic tradition.*

УДК 821.161.2]81'01

Бурумiна А., студ.,
Институт фiлологiї КНУ iменi Тараса Шевченка, Киiв

ОБРАЗИ БОРИСА І ГЛІБА В КИЄВОРУСЬКІЙ КНИЖНОСТІ

У статті досліджуються образи Бориса та Гліба у «Повіданні про святих князів Бориса та Гліба» невідомого автора та «Чтеніі про житіє і погублення блаженних стратотерпців Бориса і Гліба» Нестора. Аналізується авторська інтерпретація образу святих та єдиний монолітний образ святості у киеворуській книжності.

Ключові слова: парадигма образів Бориса та Гліба, «Повідання про святих князів Бориса та Гліба», «Чтенні про життє і погублення блаженних страстотерпців Бориса і Гліба» Нестора, концепт святості, святий подвижник.

Образи молодших синів Володимира Святославовича Бориса та Гліба відомі нам із агіографічних творів, які у києворуській книжності почали побутовати в XI столітті. Д.Чижевський пише: «*Охрещення Русі здавалося сучасникам запізненным, християнізацією „в останню“ „одинадцятую годину“*» [5, 93]. Не дивно, що дата творення пам'яток збігається з датою остаточного встановлення нової християнської віри на теренах Русі. Саме авторам цих творів варто завдячувати утвердженням християнства та зведенням незалежного, автентичного пантеону руських святих. На час творення образів святих в їхніх життях у свідомості християнської людини вже були закладені уявлення про морально-ідеологічні засади «обраних Богом». Проте парадигма образу святості була рудиментарною і потребувала більш чіткого окреслення. Метою житійної літератури було не лише уславити святого, а й створити образ, який «поведе» за собою читача і спрямує на шлях істинний. Д.Чижевський зазначає: «*Типовим для духовного оповідання є те, що воно має певну „мораль“, що оповідач робить із нього певний релігійно-моральний висновок, що його він здебільша подає читачеві як ясно сформульовану сентенцію*» [5, 85].

Ще на початку християнської ери, святих після смерті стали записувати до окремого списку, який по-грецьки звався канон, звідси термін «канонізація». Практика канонізації була розпочата церквою досить давно і продовжується до сьогодні. На жаль, детально не відомий процес віднесення до лику святих у церкві Русі. О.Сліпушко зазначає: «Роль святого у середньовічному суспільному і культурному житті ставилась дуже високо, адже тогочасний світогляд вимагав прикладів для наслідування. Це були морально-етичні орієнтири для суспільства. Образ святого фактично виконував роль зв'язку між земним світом людей і потойбічним, небесним світом. Кожен святий був обранцем із людей, належить світу Божественного. Кожен святий був уособленням певної риси, а їх система творить загальний образ морального ідеалу часів Київоруської держави» [4, 156].

Вважається, що Борис і Гліб були першими канонізованими святими у Київській Русі. Є два агіографічні твори, присвячені їм, – «Повідання про святих князів Бориса та Гліба», автор якого невідомий, та «Чтенні про життє і погублення блаженних страстотерпців Бориса і Гліба» Нестора. Достеменно невідомо, який твір передував іншому, але це є лише побічним фактом, який існує поза текстами.

«Повідання» анонімного автора сповнене деталями та уточненнями, які у своїй сукупності викликають підсвідому довіру у читача, хоча є лише дати смерті синів Володимира. Цей твір сповнений символікою та порівняннями, особливою внутрішньою ритмікою. Стосовно жанру Д. Чижевський зауважує: «Так зв. „Сказание“ – не є „життями“, не належать до цього гатунку старої літератури, тому Нестір уважав за потрібне пізніше обробити цей самий матеріал в „житійному“ стилі» [5, 85]. Можливо, саме тому «Повідання» здається позбавленим художньої легкості слова. За композиційними характеристиками текст поділений на дві частини, відповідно «Забиття святого Бориса» та «Забиття святого Гліба». У першій частині йдеться про образ святого Бориса. Увесь текст сповнений передчуттям загибелі та смерті. Тому автор вкладає в уста своїх героїв плач. Образ Романа (він же Борис) вибудовується на протиставленні до Святослава, який засліплений прагненням влади і гарного життя. Такий історичний факт став художнім наповненням твору, додаючи й дидактичний елемент. У «Повіданні» змальований ідеал і приклад гріхопадіння, який засуджений цитатами із Св. Письма, наприклад, «Як хто скаже: я Бога люблю, та ненавидить брата свого той не правдомовець» [2, 232].

Цікавим у тексті є плач, який символізує одночасно скорботу за загиблим батьком Володимиром, і є елементом катарсису, очищення перед смертю, адже і Борис, і Гліб вмирають у риданні. У сльозах герої «Повідання» моляться, просячи Владику прийняти їхню душу, а зі сльозами ніби омивають її, готуючи до вознесіння, через плач «змиваються» гріхи попередників і нащадків: «Сліз моїх не зневаж, Владико. Адже я на Тебе уповаю, адже я з Твоїми рабами прийму участь і жеребок з усіма святими Твоїми, адже Ти милостивий і щирий є; згадую я бо мучення і страсті святого Вячеслава від брата, що вбитий був, і як убив був святих варварів своїх батько. І слово спом'яну мудрого Соломона: «У вічній пам'яті праведний буде, надію складає на Господа!»» [2, 234].

Також за допомогою цього художнього символу можна відстежити особливості душі двох братів. Варто зазначити, що це ні в якому разі не є елементом індивідуалізації святих, це лише грані єдиного монолітного образу святості, який розкривається через дві паралелі одного буття. Борис без опору кориться своїй долі, радіючи можливості померти, бо знає, що помре в ім'я Господа. Трагізм і релігійний героїзм проявляється, перш за все у тому, що Борис свідомо йде на смерть і відмовляється від боротьби за престол: «Блаженний-бо Борис поставив на Альті шатра. Кажуть йому бояри:

– Піди сядь у Києві на отчому столі, се бо вої всі з тобою є!

Борис до них каже:

– Не підійму руки на старшого від мене брата, бо його я маю за батька» [2, 234].

Релігійний героїзм у згаданому творі – це не хрестові походи і не експансія земель задля насадження віри, як ми бачимо це у творах періоду європейського Середньовіччя. У києворуській книжності релігійний героїзм – це здебільшого пасивна боротьба за віру, у якій борець показує свою смиренність та покірність перед Господом, стаючи прикладом для наслідування, а безстрашність перед смертю в ім'я Владики виступає як доказ нетлінності душі, існування небесного потойбіччя.

У частині «Забиття святого Гліба» автор розкриває дещо іншу площину скорення. Спочатку образ Гліба можна сприйняти як антипод до Бориса, адже перший ніби просить помилування у посланців брата-вбивці: «Гліб же збагнув, що це вбити його хотять, зирнув на них умиленими очима, весь сльозами залившись і, часто зітхаючи від скорботи сердечної і з засумованим лицем, жалісно видав із себе голос, кажучи:

– Господинове, братіє улюблена. Залиште мене, ніякого зла не вчиню. Господи нове мої, не ображайте мене – яку вчинив обиду братові моему і вам? А коли є якась обида, ведіте мене до князя вашого, а до мого господина, брата. Помилуйте мене, юність мою помилуйте, я буду рабом, господи нове мої, помилуйте. А ви, господи нове, не зітніте мене невірського – не споживете колосу недозрілого, а молоко: беззлісної не ріжете лози молоді, добро плідної – молю я вас і схилиюся перед вами. Звістіте мені, яке вам учинив я зло? Хай же не жалітимуся а вас, невже ви кров мою пролити хочете, адже в руках я ваших, братіє!» [2, 238].

Проте, насправді, запитаннями Гліб ніби змушує задуматися, переосмислити рішення-наказ Святополка. Тобто, він не просто віддає свою душу, очистивши її сльозами, а намагається застерегти від гріха інших людей, дає їм шанс на прощення та самоочищення. Цим Данило (він же Гліб) демонструє, що святість душі не лише у власній чесноті, здатності до самозречення, а й у повчанні інших. Гліб так само, як і Борис усвідомлює скороминучість життя, його незначущість у порівнянні до життя вічного, що помітно з останніх слів перед смертю: «І не лякайтеся тих, – каже, – хто тіло вбиває. Узди, Господи, і суди се, бо душа моя перед тобою, Господи, в руки твої віддаюся і тебе славлю з Отцем і Сином і Святим Духом» [2, 238]. Підсиленого ефекту простодушності героя твору додає факт, що Гліб помер від ножа власного кухаря Торчина: «...повар же Глібовий на ім'я Торчин заколов блаженного Гліба, ніби незлобиме ягня...» [2, 239]. Порівняння з ягням не є випадковим, адже ця тварина є символом християнства і несе у собі сакральне наповнення.

О.Сліпушко зазначає: «...визначальною є ідея жертви, що відрізняється від героїчного мучеництва... Подвиг непротивлення особистим ворогам є національним руським подвигом, втіленим в образах Бориса і Гліба» [3, 158].

Подвиг зветься національним тому, що фактично, будучи князями і маючи шанс на розкішне майбутнє, два брати обирають життя вічне без пишних шат і комфортного існування. Борис та Гліб великою мірою виявляють стриманість та чітку визначеність у виборі свого життя. Для закріплення святості за двома братами, автор у кінці кожної частини прославляє їх, наводячи аргументи, які підтверджують можливість віднесення їх до лику святих: «Блаженного Бориса загорнули в шатро і повезли на колісниці, а коли були в бору, почав він підіймати святу голову свою» [2, 236]; «...там, де лежало тіло святого, довгий час інколи стовп було видно вогненим, що горів, ніби свіча, і знов-таки чули янгольське співання, хто мимо проходив і лови чинив чи випасав» [2, 239].

У «Чтенії» Нестора оповідь сягає створення світу, охоплюючи все земне і частково навіть потойбічне життя Бориса та Гліба. Твір написаний поетично, тому легко сприймається читачем. Цікаво, що всі символи збережені Нестором, проте з деякими відмінностями. Символ плачу у тексті «Чтенія» має вже іншу конотацію: він отримує побіжну роль. Тут сльози вже можна сприймати і як своєрідний катарсис, і як елемент шкодування себе. Їхній скорботний плач замінюється на молитву, яка відображає сподівання на мирне завершення конфлікту і світле майбутнє. Нестор показує братів у земному житті з іншого боку. Його образи сповнені надії на помилування Святополком, його слугами та Господом Богом: «Я (Гліб) ж, пішовши впаду в ноги брата свого – раптом змилюється наді мною? Якщо бо мене побачить – не уб'є мене» [1]. З одного боку, вони виступають «мучениками за віру» [4, 160], як називає їх О.Сліпушко, а з іншого боку автор показує ніжність і тендітність їхньої натури. І Роман, і Данило прагнуть уникнути смерті, але перший кориться долі та смиренно приймає загибель свою, а Данило вдається до втечі, тому його смерть подібна до вбивства ягняти, як тварини. Таке порівняння можна розглядати і як елемент соромітницької смерті, адже й у самому святому автор знаходить недолік, який вбачає необхідним засудити. Проте це не нівелює святість Гліба, більше того, за результатами дослідження О.Сліпушко: «У культурах християнських народів образ вівці має стійке і часто взагалі незмінне значення – це втілення невинності, простоти, ніжності, любові, жертвовності... В Біблії вівця також уособлює невинність, покірність, смирення. Саме такі риси людського характеру асоціюються з цим образом» [3, 34]. Ягня часто розглядають і як емблематичний образ християнства, адже він є уособленням жертвовної смерті Ісуса Христа. Також О.Сліпушко зазначає, що «біблійні образи вівці та ягняти є носіями архетипної ідеї прагнення до краси і гармонії, до морального та етичного ідеалу» [3, 35]. Отже, у порівнянні смерті Гліба зі смертю ягняти прихований двоякий смисл. Автор одночасно

засуджує дію героя і звеличує його, утверджує за ним звання святого, прирівнюючи до Бога через сакральний образ.

Натомість смиренна картина вбивства Бориса підкреслює контраст добра і зла, ідеалу та гріхопадіння у творі: «... і ліг на ложі своєму, і відкрив вуста свої до беззаконних, кажучи: «Заходьте, брати, закінчіть волю того, хто послав вас». Вони ж, немов звірі дикі, напали на нього і увіткнули в нього сулиці свої...» [1]. Як зазначалося вище, у «Повіданні» такі дихотомічні пари виділені постаттю і діями Святополка.

Дещо зміщені смислові важелі й у понятті релігійної героїчності, яка яскраво представлена у «Повіданні». Герої життя отримують видіння, віщі сни, які попереджають і готують до неминучого кінця, проте вони відмовляються у це вірити, що, ніби пеленою, закриває їм очі, затьмарюючи реальність.

Наповнення Духом Святим Бориса здійснюється вві сні: «Колись, кажуть, святий Роман молився у Святій Владичиці нашій Богородиці, і трохи задрімав, і явилась йому Мати Божа, тримаючи в руках Своїх свиток, якого подала святому Роману. Він же, збудившись від сну, відчув себе виповненим Духа Святого» [1]. Таке наділення святістю ще за життя дістається Роману за добрі справи: «Був бо, як же і перше говорив, дитиною тіло, а розум (мав) старечий, велику милостиню творячи старцям, і вдовам, і сиротам... Блаженний, бачачи, як батько так творив, ще більше утверджувався на милостиню» [1]. Як бачимо у тексті твору, образ Бориса більш ідеалізований, ніж Гліба.

Нестор прирівнює братів до зірок: «Так світилися, немов дві зірки світояйні серед темряви. Звалися Борисом і Глібом» [1]. Таке порівняння вже з самого початку сказання про їх життя здійснює їх вище над усім живим, роблячи до певної міри недосяжними. Укінці це підтверджується післясмертними діяннями святих, які зцілюють прихожан церкви. У творі Нестора Борис і Гліб спрямовують мирян на шлях спасіння не за свого життя, як це було у «Повіданні», а після смерті, караючи їх недугами, які потім здатні зцілити, але людина повинна пройти ініціацію вірою: «Був, отже, – каже, – день святковий святого Николи. Всі пішли до церкви його. Вона ж, взявши роботу свою, почала працювати. Жінки ж інші, побачивши її за роботою, почали її кликати до церкви, і ляляли її, говорячи: «Що твориш, працюючи в день святого Николи і не йдучи до церкви?» Вона ж не послухала їх, але лишалася в домі своєму, працюючи. І ось раптом заїхало троє мужів у білому на подвір'я її. Вона ж, виглянувши з дверей, побачила їх. Був один старий, а двос юних обабіч його. Ті говорять: «Гей, жінко, як сміла образити отця нашого Николу, в день його працюючи, а до церкви його не йдучи?» Вона ж відповіла їм, кажучи: «Я є жінка вдова убога, належить мені працювати, і нема чого мені до церкви ходити». Говорить знову старий до юних: «Що ви говорите так із

нею, розкидайте її хату». Вони ж, підійшовши, розметали будову до підлоги. І, підійшовши, старий, взяв її за руку праву, і викинув її геть із будинку. І була немов мертва...перебувала так до Святого Великого Посту. Як настав тиждень М'ясопусний, взяли її і понесли до церкви святого Николи. І коли помолилися над нею, ледве дещо бачити почала, і немов зі сну збудившись, почала просити їсти... Рука ж в неї права була немов суха, так що ні трохи її не відчувала. І так було літ 3. Почувши ж про чудеса, що бувають від святих страсотерпців Бориса і Гліба, зібравшись, пішла в град той, де тіла святих, і перебувала у церкві їхній день і ніч, молячись їм. І однієї ночі, як спала вона перед дверима церковними, вийшли святі, підійшовши до неї, говорять їй: «Перехрестися». І говорить їм вона: «Пани мої, бачите, що рука моя права сухою є. І як можу перехреститися?» І один, приступивши, взяв її за суху руку, і хотів щось говорити до неї. І в цей час пономар, прийшовши почав відмикати церкву... Рука ж її однак сухою була. І зайшовши до церкви, молилися святим, аби зцілення руки отримати. Почали ж співати заутренню, була бо неділя в той день і Успіння Богородиці. Вона ж стояла в притворі церковному, молячись. І ось раптом упали її золоті кільця, які носила у вухах своїх, і, котячись, лягли біля раки святих. Їх узявши, віддала жебракам. Зразу по тому почала боліти суха рука її, яку перше не чула. Не стерпівши болю, хотіла піти з церкви, але не дали їй ті, що були з нею. І коли Євангелію читали, відірвався від шиї пояс, яким була рука її підв'язана, і упав на землю. Рука ж її витяглася і була цілою, як і друга. І прославили всі Бога і святих його страсотерпців Бориса і Гліба» [1].

Отже, аналізуючи твори анонімого автора та Нестора, можна виділити у них спільні напрямки розкриття образів Романа і Данила. В обох творах постає монолітний образ святості, але Нестор не цурається зображення слабкості людської душі та духу, що частково виявлено у втечі Гліба. У «Чтенії» святий до канонізації «вписаний» у людський рід, тобто є нарівні з іншими людьми і може мати такі ж недоліки. Це демонструє у творі рівність між людьми і показує, що бути зарахованим до лику святих може кожен. У «Повіданні» образ святості повністю ідеалізований і цим «відірваний» від простого люду. Парадигма «обраних Богом» постає як щось недосяжне і важкодоступне.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нестор. Чтеніє про житіє і погублення блаженних страсотерпців Бориса і Гліба // litopys.org.ua
2. Оповідання про святих князів Бориса та Гліба // Золоте слово / [за ред. проф. Яременка В.]. – К.: Аконіт, 2002. К. 1. – 784 с.
3. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій. – К.: Дніпро, 2001. – 144 с.

4. Сліпушко О. Еволюція та функціонування літературних образів у книжності Київоруської держави (XI – перша половина XIII ст.) : Монографія. – К.: Аконті, 2009. – 416 с.

5. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). – Тернопіль: МПП «Презент», за участю ТОВ «Феміна», 1994. – 480 с.

Бурутина А., студ.,
Інститут філології КНУ імені Т. Шевченка, Київ

ОБРАЗЫ БОРИСА И ГЛЕБА В КИЕВОРУССКОЙ КНИЖНОСТИ

В статье исследуются образы Бориса и Глеба в «Сказание о святых князях Борисе и Глебе» неизвестного автора и «Чтении о житие и погублении блаженных страстотерпцах Бориса и Глеба» Нестора. Анализируются авторская интерпретация образа святых и единственный молитный образ святости в киеворусской книжности.

Ключевые слова: парадигма образов Бориса и Глеба, «Сказание о святых князях Борисе и Глебе», «Чтение о житие и погублении блаженных страстотерпцах Бориса и Глеба» Нестора, концепт святости, святой подвижник.

Burutina A., stud.,
Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kiev, Kiev

THE IMAGES OF BORIS AND GLEB IN KIEV-RUS LITERATURE

The article examines the paradigm in the images of Boris and Gleb in “The story (povidanni) of the holy princes Boris and Gleb” of unknown author and “The reading (chteniyi) of life and ruining blessed martyrs Boris and Gleb” of Nestor. It is analyzed the autor’s interpretation of the holy image and a single monolithic image of holiness in kiev-rus literature.

Key words: the paradigm in the images of Boris and Gleb, “The story (povidanni) of the holy princes Boris and Gleb”, “The reading (chteniyi) of life and ruining blessed martyrs Boris and Gleb” of Nestor, the concept of holiness, the holy ascetic.